

ŠKOLA – MĚSTO – REGION. REGIONÁLNĚ ZAMĚŘENÝ VÝZKUM DĚJIN ŠKOLSTVÍ A VZDĚLANOSTI V ČESKÝCH ZEMÍCH PO ROCE 1989

MIROSLAV NOVOTNÝ

SCHOOL – TOWN – REGION: REGIONALLY FOCUSED RESEARCH IN THE HISTORY OF SCHOOLS AND EDUCATION IN THE CZECH LANDS AFTER 1989

Study of the history of education is one of the traditional subjects of Czech historical research. In the second half of the twentieth century, Czech researchers gradually adopted new inspirations and approaches, including a broadening of the focus of their research. In this way, Czech research had transcended the traditional boundaries of the history of schooling and stepped in the direction of modern history of education. This contribution presents an outline of development of Czech research in the history of education in the past three decades with special emphasis on its regional aspect. Alongside a partial overview of existing results, the author considers the potential of this kind of research, including its possible contribution to a modern synthetic history of education in the Czech Lands which is currently being planned.

Keywords: history of schooling – history of education – historiographic overview – future research – regional research – synthesis

DOI: 10.14712/23365730.2019.7

Studium dějin školství patří k tradičním oborům českého historického výzkumu a těší se dlouhodobě, a je třeba říci i zasloužené, pozornosti badatelů. Zejména v posledním přibližně půlstoletí české bádání postupně akceptovalo nové podněty a přístupy včetně rozšíření badatelských témat a překročilo tak tradiční rámec dějin školství, rozvíjený u nás již od poloviny 19. století, směrem k moderně koncipovaným dějinám vzdělanosti. V souvislosti s tím se rovněž proměňovaly metody takto pojímaných dějin vzdělanosti, kde díky rozvoji informačních technologií a databázových systémů nacházejí široké uplatnění – vedle tradičních badatelských postupů – zejména sociostatistické a prosopografické výzkumy v dlouhých časových obdobích. V tomto duchu vznikla, především pak v posledních třech desetiletích, řada podnětných a cenných příspěvků.¹ Souhrnné – kritické a vyváže-

¹ V české historiografii doposud preferovaný termín dějiny školství (vysokého, středního i základního) představuje tradiční označení historické disciplíny, která ve druhé polovině 20. století (a zejména po roce 1989) většinou recipovala podněty evropského dějepiscectví spjaté se vznikem nové historické disciplíny, tj. dějin vzdělanosti. Dějiny školství se tak od původního úzce vymezeného zaměření na zachycení zejména institucionálního vývoje konkrétní školy (zpravidla univerzity či významného středoškolského ústavu, popř. celé školské soustavy) chápané (v prvé řadě) jako středisko výuky a vzdělání posunuly k moderně koncipovaným dějinám vzdělanosti studujícím dějiny škol všech typů a úrovní i celých školských systémů nejen prismatic

né – zhodnocení vývoje a dosažených výsledků přesahuje možnosti i rozsah tohoto textu.² Jeho cíl je skromnější – následující text chce v hlavních obrysech přiblížit především jeden významný (a tradiční) rys studia dějin školství a vzdělanosti v českých zemích, tj. jeho regionální aspekt.

Jestliže Michal Svatoš ve svém referátu předneseném již před dvaceti lety na královéhradeckém sjezdu českých historiků mj. konstatoval, že výzkum dějin vzdělanosti u nás je nejen značně roztržštěn a ve vleku každodenních úkolů, ale též opomíjí neuniverzitní centra vzdělávání, problematiku německého či dívčího školství i regionální výzkumy,³ lze i dnes uvést, že většina jím zmíněných problémů a desiderat stále přetrvává, byť dílčí posuny a změny jsou dobře patrné ve všech oblastech – i pokud jde o přípravu skutečně moderní syntézy dějin školství a vzdělanosti v českých zemích⁴ či zmiňovaná neuniverzitní centra,

jejich primárního (vzdělanostního) poslání, ale též s důrazem na jejich sociální roli v daném regionu (městě, zemi), na jejich začlenění do kontextu široce pojímaných sociálních dějin. Pozornosti se tak dostává nejen výlučně školskému prostředí (tj. rozsah, kvalita a proměny výuky i poskytovaného vzdělání, počty a struktura – sociální, teritoriální, národnostní, náboženská – studentů i učitelů), ale též sociální integraci škol a roli vzdělanců ve společnosti či problematice knižní kultury a knihoven, dějinám pedagogických teorií, vědy a vědních disciplín, vědeckých a osvětových institucí, čtení, médií, či školní každodennosti a architektury atd. Nicméně samotný název disciplíny (dějiny vzdělanosti) i její věcný obsah jsou vzhledem k výše naznačenému širokému tematickému rozpětí a mezioborovému charakteru do značné míry stále otevřenou otázkou, což se odrazilo i v diskusi na 11. sjezdu českých historiků v Olomouci. O vymezení nové disciplíny v českém dějepisceví se – s důrazem na moderně koncipované dějiny univerzit – jako první pokusil Michal SVATOŠ, *Místo „dějin vzdělanosti“ v poválečné české historiografii*, in: Hana Barvíková – David Pazdera (edd.), *K dějinám vědy a vědeckých institucí. Práce z Archivu Akademie věd, řada A, sv. 7*, Praha 2002, s. 13–22; srov. též Blanka ZILYNSKÁ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti. Bilance a desiderata*, in: tamtéž, s. 23–35. V návaznosti na ně pracují se širším konceptem předmětu dějin vzdělanosti např. Petr KADLEC, *Dějiny středního školství a vzdělanosti 19. a počátku 20. století v české a zahraniční historiografii*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 2/2, 2011, s. 199–219; týž, *Střední školy a jejich studenti. K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Ostrava 2013, zvl. s. 13–48; či Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků až do současnosti*, České Budějovice 2006, zvl. s. 13–17; týž, *Dějiny školství a vzdělanosti v české marxistické historiografii*, in: Bohumil Jiroušek a kol., *Proměny diskursu české marxistické historiografie. Kapitoly z historiografie 20. století*, České Budějovice – Pelhřimov 2008, s. 365–379. Uvedený širší koncept byl rovněž uplatněn při přípravě syntézy dějin školství a vzdělanosti v českých zemích v rámci tematické řady Velkých dějin země Koruny české nakladatelství Paseka, jehož vydání je plánováno na jaro 2020.

² Jeden z podnětů vzešlých z olomouckého sjezdu historiků představuje vznik Centra pro dějiny vzdělanosti při Historickém ústavu Akademie věd České republiky (od 1. července 2018), mezi jehož úkoly bude patřit mj. i vytvoření (relativně) komplexní evidence nejrůznějších publikačních výstupů a výzkumných aktivit v široce chápané oblasti dějin vzdělanosti. V současnosti zřejmě nejucelenější přehled většiny zásadních zpracování (starších i novějších po roce 1989) k dané problematice zahrnuje rozsáhlý soupis použité literatury připravované syntézy dějin školství a vzdělanosti zmíněné v předchozí poznámce. Dílčí přehledy a hodnocení (nejen) domácích publikací k dané problematice přináší též další práce uvedené v poznámce č. 2, jež je možno doplnit i o některá další zpracování, např. k univerzitnímu školství: Jiří STOČES, *Hlavní směry současné historiografie středověkých univerzit. Přehled středoevropské historické produkce po roce 1989 s důrazem na předhusitské pražské univerzity*, *Český časopis historický* 102/2, 2004, s. 348–371; Jiří PEŠEK, *Jak psát dějiny moderních univerzit? Polemika nad IV. dílem Dějin univerzit v Evropě*, *Český časopis historický* 112/1, 2014, s. 7–39.

³ M. SVATOŠ, *Místo „dějin vzdělanosti“*.

⁴ Za první pokus o syntézu školství na našem území (v rámci habsburské monarchie) lze pokládat dvousvazkovou práci ředitelky Druhé českého dívčího reálného městského gymnasia v Praze, doktorky filosofie pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity Marie Fabianové publikující pod jménem Abby FAIMONOVÁ, *Dějiny školství rakouského, I, Od dob nejstarších až po rok 1848. Se zvláštním zřetelem na školství české*; TÁŽ, *Dějiny školství rakouského, II, Po roce 1848. Se zvláštním zřetelem na školství české*, Telč [1909]. V téže době předložil rovněž dvousvazkovou syntézu školství v českých zemích, ovšem striktně pojatou v národním duchu (a jen s dílčím přihlídnutím k německým školám), Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*, I, R. 862–1848, Praha 1913; týž, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*, II, R. 1848–1913, Praha 1918. O dvacet let později celkově, pozitivisticky založené shrnutí dějin školství na našem území představil Otakar KÁDNER, *Školství*

chápaná ovšem v historickém kontextu, nikoli ve vztahu k dnešnímu stavu,⁵ či regionálně zaměřené bádání, u něhož bych se chtěl nyní podrobněji zastavit.

K důležitým aspektům studia dějin vzdělanosti patří otázky vymezení místa a role vzdělávacích ústavů v rámci příslušného typu škol i v rámci celého školského systému daného místa, územního nebo státního celku, stejně jako stanovení vzdělávací, sociální a kulturní role škol i jejich vztahu k hostitelskému městu či regionu v delším časovém úseku. Škola a vzdělání se staly cestou k vytvoření novodobé intelektuální elity nejen na národní či zemské, ale i na regionální úrovni. Působení vzdělávacích institucí (nejen středních a vyšších) zde bylo jak významným politickým aktem či prestižní záležitostí, tak zpravidla i vítanou ekonomickou příležitostí, což mj. přesvědčivě dokládá v 19. a v první polovině 20. století vytrvalá snaha téměř každého většího města v českých zemích o zřízení nějaké střední školy (nejlépe však gymnázia) na svém území. Analogicky podobnou snahu lze dokumentovat i pro devadesátá léta minulého století – jen s tím rozdílem, že snad každé významnější okresní město v Čechách i na Moravě a ve Slezsku usilovalo o založení vlastní univerzity, vysoké školy či alespoň přeložení nějaké fakulty již zavedené vysokoškolské instituce.

Regionálně zaměřené výzkumy a zpracování dějin školství mají u nás dlouhou a bohatou tradici, zdárně rozvíjenou i po roce 1989 učiteli konkrétních škol, muzejními pracovníky, archiváři, historiky či vysokoškolskými pedagogy a posluchači. V posledních třech desetiletích tak vznikla rozličná zpracování věnovaná vývoji školství,⁶ určitému typu škol⁷ či studentům a vzdělaným vrstvám v konkrétním regionu či lokalitě.⁸ Příspěvky k dějinám

v *Republice Československé*, in: Václav Dědina – Otakar Kádner (edd.), *Československá vlastivěda*, X, Osvěta, Praha 1931, s. 7–222; Týž, *Vývoj a dnešní soustava školství*, I–IV, Praha 1928–1938. Z období po roce 1948 lze připomenout snad jen zajímavý příspěvek Michaila Nikolajeviče KUZMINA, *Vývoj školství a vzdělání v Československu*, Praha 1981; další pokusy o souhrnná zpracování z této doby, jež mají spíše charakter vysokoškolské učebnice či příručky, jsou zpravidla výrazně poplatná tehdejšímu ideologickému milieu a důraz kladou především na pedagogickou stránku, např. Josef VAŇA a kol., *Dějiny pedagogiky*, Praha 1955; Miroslav SOMR a kol., *Dějiny školství a pedagogiky*, Praha 1987, vyváženější přístup lze sledovat v pracích: Jozef MÁTEJ a kol., *Dějiny českej a slovenskej pedagogiky*, Bratislava 1976; Vladimír ŠTVERÁK, *Dějiny pedagogiky*, I–II, Praha 1982–1983 (toto platí zejména pro polistopadovou reedici této knihy z roku 1991).

⁵ Srov. např. Milena LENDEROVÁ, *Dějiny vysokého učení v Pardubicích. Univerzita v proměnách času 1950–2010*, Pardubice 2011; M. NOVOTNÝ a kol., *Dějiny*, zvl. s. 81 an.

⁶ Srov. např. Martina ADÁMIKOVÁ, *České menšinové školství na Sokolovsku a Chebsku ve 20. a 30. letech 20. století*, Pardubice 2011 (diplomová práce); Libuše ĎURIŠOVÁ, *Obraz rozvoje firmy Baťa ve struktuře vzdělávacího systému ve zlínském regionu v letech 1894–1948*, Zlín 2011; Marie GAWRECKÁ, *České školství na Těšínsku 1848–1918*, in: Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego, Cieszyn 2001, s. 252–264; Dan GAWRECKI, *Německé školy na Těšínsku*, in: tamtéž, s. 265–283; Týž, *Školství ve Slezsku a na Ostravsku do roku 1945*, in: Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001, Opava 2001, s. 7–20; M. NOVOTNÝ a kol., *Dějiny*; Týž, *Školství v jižních Čechách v době posledních Rožmberků*, Opera historica 3, 1993, s. 243–255; Miroslav NOVOTNÝ – Tomáš VEBER, *Bohomlucvi, vlastimilové, těšitelé. Výchova a vzdělání duchovních v česko-budějovické diecézi v letech 1803–1850*, Praha 2016; Jaroslav WICHEREK, *Školy a vzdělávací činnost na Zlínsku ve dvacátých a třicátých letech XX. století*, Zlín 2005 aj.

⁷ Např. P. KADLEC, *Střední školy*; či Miroslav NOVOTNÝ, *Nížší školy na třeboňském panství ve světle školních fází druhé poloviny 18. století*, Opera historica 4, 1995, s. 195–203; Petra ŠNAJBERKOVÁ, *Obchodní školství na Kladensku a Slánsku*, Pardubice 2016 (diplomová práce).

⁸ Z relativně četné literatury věnované zejména středoškolským studentům srov. např. Petr KADLEC, *Střední školství a formování české inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Slezský sborník 109/3–4, 2011, s. 207–234; Jiří KOŘALKA, *Tschechische Bildungsbürger und Bildungskleinbürger um 1900 (am Beispiel der südböhmischen Stadt Tabor*, in: Hannes Steckl – Peter Urbanitsch – Ernst Bruckmüller – Hans Heiss (Hg.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, II, „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit“, Wien – Köln – Weimar 1999, s. 210–221; Marie MACKOVÁ, *Studentstvo gymnázií v Lanškrouně a ve Vysokém Mýtě v letech 1918–1938*, in: Jana Machačová – Jiří Matějček (edd.), *Studie k sociálním dějinám* 9, Opava 2002, s. 23–47; Kateřina MERTOŤOVÁ, *Studenti středních škol okresu Chomutov 1918–1938*, in:

vzdělanosti zpravidla též tvoří součást širších zpracování dějin příslušných měst či oblastí.⁹ Regionální úhel pohledu na dějiny školství a vzdělanosti akcentují rovněž zpracování některých historických období¹⁰ či řeholních společenství věnujících se školské činnosti,¹¹ stejně jako k dívčímu školství zaměřená pojednání¹² nebo příspěvky věnované některým

tamtéž, s. 49–135; TÁŽ, *Studenti středních škol okresu Chomutov 1918–1938* (II.), in: Jana Machačová – Jiří Matějček (edd.), *Studie k sociálním dějinám* 10/2, Opava 2002, s. 176–225; Milan MYŠKA, *Vzdělání a kariéra. Kariéry absolventů Vyššího monastického učiliště / Báňské akademie v Příbrami 1849–1918*, in: Nationalismus, společnost a kultura ve Střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Koňalkovi k 75. narozeninám, Praha 2007, s. 395–404; Miroslav NOVOTNÝ, *Českobudějovické piaristické gymnasium a utváření vrstvy moderní inteligence na jihu Čech (1762–1848)*, in: Město a intelektuálové od středověku do roku 1848, *Documenta Pragensia* 27, 2008, s. 935–958; TÝŽ, *Socioprofesionální a teritoriální stratifikace studentů českobudějovických vyšších a středních škol v první polovině 19. století*, *Historická demografie* 31, 2007, s. 117–146; Andrea POKLUDOVÁ, *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857–1910*, Opava 2008; TÁŽ, *Formování pedagogických profesí v Moravské Ostravě na přelomu 19. a 20. století*, in: Ostrava 21. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, Ostrava 2003, s. 84–97; Věra STEINBACHOVÁ, *Sociální původ studentů gymnázia v Domažlicích a ve Stříbře v letech 1918–1938*, in: Jana Machačová – Jiří Matějček (eds.), *Studie k sociálním dějinám* 7, Opava 2001, s. 132–157; Martin VAŠIČEK, *Studenti Slovanského gymnázia v Olomouci 1870–1938*, *Historica Olomucensia* 49, 2015, s. 91–108.

⁹ Pojednání o školství, někdy spojené i s výkladem o duchovním a kulturním životě města, bývá tradičně podáno na několika místech monografie o dějinách daného města v příslušných časových úsecích (srov. např. Radek BLÁHA a kol., *Hradec Králové*, Praha 2017, zvl. s. 328–342, 355–372, 458–461, 598–624; Zdeněk MARTINEK a kol., *Pelhřimov*, Praha 2014, zvl. s. 396–407, aj.), někdy však představuje samostatnou a ucelenou kapitolu, srov. Roman PAZDERSKÝ, *Dějiny škol, školství a vzdělávání v Luži od nejstarších počátků do roku 1918*, in: Emil Voráček a kol., *Luže v dějinách*, II, *Luže v Habsburské monarchii – od poddanského městečka k občanské společnosti (1700–1918)*, Luže 2016, s. 155–200. K tématu se vztahují rovněž příspěvky přednesené v roce 1993 na pražské konferenci Škola a město (srov. zejm. Marie BLÁHOVÁ, *Pražské školy předuniverzitního období*; Jan HAVRÁNEK, *Školy a jejich žáci v Praze v 19. a 20. století*; Jiří PEŠEK, *Školská síť Prahy, Vídně, Mnichova a Hamburku okolo roku 1900*, vše in: Škola a město. Sborník příspěvků z konference Škola a město, *Documenta Pragensia* 11, 1993, s. 8–29, 59–75, 178–188).

¹⁰ Srov. nejnověji např. Lubor MALOŇ (ed.), *Škola a Velká válka*, Přerov 2014; Ivo REICHT, *Vzdělání na příděl. Královédvorské gymnázium v době první světové války*, Krkonoše-Podkrkonoší. Vlastivědný sborník 22, 2016, s. 317–330.

¹¹ Zde připomeňme zejména pečlivě a systematicky s hlubokým porozuměním oběma rovinám výkladu zpracované kvalifikační práce D. JAKŠIČOVÉ: Dana JAKŠIČOVÁ, „*Vezmi dítě a vychovej mi je!*“ *Učitelka a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871–1950*, České Budějovice 2003 (diplomová práce); TÁŽ, *Dílo důvěry a lásky. Působení kongregace Školských sester de Notre Dame v českobudějovické diecézi v letech 1853–1948*, I–II, České Budějovice 2005 (rigorózní práce). Viz též i její disertaci obhájenou v roce 2010, která však přesahuje striktní zaměření na region českobudějovické diecéze – pod stejným názvem (*Decery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích 1851–1938/1950*) byla práce ve dvou svazcích publikována v Českých Budějovicích v roce 2012. K tématu dále srov. i Miroslav NOVOTNÝ, *Řeholní učitelé na středních školách v českých zemích ve druhé polovině 18. a v první polovině 19. století (na příkladu Českých Budějovic)*, *Marginalia Historica* 6/2, 2015, s. 103–117.

¹² Např. Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005; Monika BRYCHTOVÁ, *Dívčí škola v Pelhřimově*, Pardubice 2010 (bakalářská práce); Anna KALINOVÁ – Lenka NOVÁKOVÁ, *Dcerám českým. Brněnský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870–1920*, Brno 2007; Kateřina KOLÁŘOVÁ, *Vývoj Dívčího reálného gymnázia ve Slezské Ostravě*, Ostrava 2008 (bakalářská práce); Pavlína LÁRYSOVÁ, *Pardubická dívčí škola Vesna*, Pardubice 2010 (bakalářská práce); Jana MATĚNOVÁ, *Vyšší dívčí školství v letech 1869–1918 a vývoj pardubických vyšších dívčích škol v tomto období*, Pardubice 2003 (bakalářská práce); Klára NOVOTNÁ, „*Matka na svých rukou chová celý svět*.“ *Dámský spolek Ludmila v Českých Budějovicích a jeho dívčí vychovávací ústavy (1885–1950)*, České Budějovice 2011 (diplomová práce); TÁŽ, *Zpěv a hudba na dívčím lyceu dámského spolku Ludmila v Českých Budějovicích v letech 1903–1924*, *Marginalia Historica* 6/2, 2015, s. 83–101; Miroslav VALENZ, *Spolkové dívčí reálné gymnázium Jany Zátkové v Českých Budějovicích 1903–1950*, České Budějovice 2005 (diplomová práce); Renata VYSKOČILOVÁ, *Dívčí vzdělání v Hradci Králové od poloviny 19. století do konce 1. republiky s ohledem na jeho sociální a kulturní kontext*, Pardubice 2016 (diplomová práce).

osobnostem z řad místních pedagogů.¹³ Anebo – a to i častěji – se autoři zaměřují pouze na jeden konkrétní vzdělávací ústav, ať již střední či základní školu. Svá zjištění obvykle publikují formou časopisecké studie, popř. monografie¹⁴ či kvalifikačních prací (podstatné části některých z nich byly později též časopisecky publikovány)¹⁵ vznikajících zejména na některých vysokoškolských pracovištích (např. v Českých Budějovicích, Ostravě či Pardubicích aj.) v okruhu badatelů věnujících se mj. i problematice dějin vzdělanosti daného regionu. A v neposlední řadě je třeba zmínit též různé almanachy, výroční i jiné příležitostně publikace vydávané u příležitosti jubilea dané vzdělávací instituce apod.¹⁶

¹³ Např. Monika BRYCHTOVÁ, *Život pelhřimovských učitelek za první republiky*, Pardubice 2013 (diplomová práce); Barbora ČERNOTÍKOVÁ, *Kapitoly ze života Ladislava Malého (1862–1956)*, České Budějovice 2018 (diplomová práce); František HÝBL, *Počátky českých středních škol na Moravě v poslední třetině 19. století a František Bartoš*, in: František Bartoš. Jazykovědec, pedagog, etnograf. Konference ke 100. výročí úmrtí. Sborník z konference 25.–26. dubna 2006, Zlín 2006, s. 85–93; Pavel JÁGER, *Výuka a osobnosti diecézního teologického institutu ve 20. století*, in: Petr Polehla (ed.), *350 let královéhradecké diecéze, Červený Kostelec 2015*, s. 235–252; Klára NOVOTNÁ, *Pedagogický sbor dívčího lycea gymnázia spolku Ludmila v Českých Budějovicích a jeho proměny v první polovině 20. století*, Marginalia Historica (v tisku); Michaela ŠANDOVÁ, *Slečny učitelky. Ženy ve školství v letech 1869–1914 se zaměřením na Pardubicko*, Pardubice 2006 (diplomová práce).

¹⁴ Václav BARTUŠEK, *Benešovské gymnázium v prvním období své existence (1703–1778)*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 43, 2003, s. 37–116; Ladislav HOLOUBEK, *Život a výuka v hradeckém semináři od roku 1714 do konce 19. století*, in: Petr Polehla (ed.), *350 let královéhradecké diecéze, Červený Kostelec 2015*, s. 209–233; Petr KADLEC, *Německé gymnázium v „českém“ městě aneb závěrečné období existence prvního gymnázia v Hranicích (1903–1922)*, in: Sborník Státního okresního archivu Přerov 2011, Přerov 2011, s. 52–68; Helena KOKŠOVÁ, *Vyšší hospodářská a hospodářsko-průmyslová škola zemská v Táboře. Konstituování a vývoj první české zemské akademie v letech 1886–1919*, in: Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918. Práce z dějin vědy 11, 2003, s. 629–659; Věra MAŠKOVÁ, *Německé státní gymnázium v Českém Krumlově v letech 1871–1945*, in: Věra Mašková a kol., *Státní okresní archiv Český Krumlov 1999–2004*, Český Krumlov 2004, s. 35–45; Milada SEKÝRKOVÁ, *Z dějin zemědělské školy v Děčíně-Libverdě*, Dějiny vědy a techniky 30/3, 1997, s. 129–146; Růžena VÁŠNOVÁ, *Příběh jilemnického gymnázia*, Historia scholastica 2, 2016, s. 92–101 aj.

¹⁵ Martina BLIŽŇÁKOVÁ, *Českobudějovické filozofické lyceum v letech 1803–1848*, Jihočeský sborník historický (dále JSH) 69–70, 2000–2001, s. 52–76; Jana BRČÁKOVÁ, „Žádný učený z nebe nespadl“. *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1905–1920*, České Budějovice 2005 (diplomová práce); Kristýna ČONDLOVÁ, *Písecké gymnázium v letech 1778–1850*, JSH 85, 2016, s. 170–198; Monika HASALÍKOVÁ, *Vznik a počáteční vývoj Učitelského ústavu v Příboře*, Ostrava 2011 (bakalářská práce); Tereza HRONOVÁ, *Prachatické gymnázium 1945–1956*, Plzeň 2012 (diplomová práce); Jana HURDOVÁ, *Gymnaziální vzdělávání v Pelhřimově v letech 1871–1921*, JSH 86, 2017, s. 241–268; Lucie JANDOVÁ, *Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích v letech 1762–1800*, JSH 68, 1999, s. 103–127; Petra KLIMEŠOVÁ, *Gymnasium J. V. Jirsíka v letech 1868–1918*, České Budějovice 2011 (diplomová práce); Martina KOPEČNÁ, *Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích v letech 1800–1848*, České Budějovice 2003 (diplomová práce); Klára KOTILOVÁ, „Vzdělanost je šťastným lidem ozdobou a nešťastným útočištěm.“ *Český učitelský ústav v Českých Budějovicích v letech 1920–1948*, České Budějovice 2005 (diplomová práce); Kateřina KOUŘILOVÁ, *Holešovské gymnázium do vzniku ČSR*, Ostrava 2002 (diplomová práce); Jana KUBANÍKOVÁ, *Vývoj českého gymnázia v Kroměříži do vzniku Československa*, Ostrava 2003 (diplomová práce); Kateřina KRÁTKA, *Jindřichohradecké gymnasium a jeho studenti v letech 1866 až 1918*, Praha 1996 (diplomová práce); Jindřiška MALCHAROVÁ, *Matiční gymnázium v Opavě do vzniku Československa (1883–1918)*, Ostrava 2001 (diplomová práce); Jiřina SMETANOVÁ, *Zátkovo státní reálné gymnázium v Českých Budějovicích v letech 1884–1914*, České Budějovice 2012 (diplomová práce); Vendula ŠTEKLÁ, *Gymnázium ve Novém Bydžově v letech 1873–1914*, Pardubice 2006 (diplomová práce); Blanka STODŮLKOVÁ, *Gymnázium ve Valašském Meziříčí v letech 1871–1945 a jeho vliv na život ve městě*, Ostrava 2002 (diplomová práce); Petra SUKOVÁ, *Benediktinské gymnázium v Broumově v letech 1775–1810*, in: *Minulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělávání. Z Českého ráje a Podkrkonoší*, supplementum 5, Semily 2000, s. 151–157; Věra TRNÍKOVÁ, *Učitelský ústav v Soběslavi a jeho studenti v letech 1871–1948*, JSH 86, 2017, s. 295–325; Tomáš VEBER, *Českobudějovický biskupský kněžský seminář a diecézní teologický institut v letech 1803–1850*, České Budějovice 2003 (diplomová práce); Eva ZUZÁKOVÁ, *Strakonické gymnázium v letech 1920–1948*, České Budějovice 2009 (diplomová práce) aj.

¹⁶ Např. *Almanach. 130 let českého lesnického školství v Písku (1885–2015)*, Písek 2015; *200 let školy. Publikace k výročí budovy školy 1812–2012. SŠ a VOŠ zdravotnická Liberec*, Liberec 2012; Jindřich Zdeněk CHAROUZ,

Posledně uvedená jubilejní zpracování, jakkoli jsou zejména faktograficky přínosná, jen výjimečně překračují rámec tradičně pojímaných dějin dané školy. Nezřídka tak podávají jen chronologický popis vývoje konkrétního vzdělávacího ústavu s důrazem na jeho správní a institucionální proměny, možnosti studia a učební plány, zajímavosti ze života školy, seznamy žáků (studentů) a pedagogů včetně drobných medailonků významných absolventů či učitelů a jejich vzpomínek na školní léta atd. Často bývají soustředěny právě a pouze na konkrétní školu mimo širší rámec sociokulturního, ekonomického i politického vývoje daného místa či regionu. Rovněž kvalitativní stránka těchto textů je velmi různorodá, a to z řady důvodů – ať již se jedná o převažující popisnost výkladu, přílišnou a nekritickou závislost na použitých pramenech a starší literatuře či jejich selektivní výběr nebo o skutečnost, že primární zaměření na konkrétní vzdělávací ústav nezřídka ústí v nadhodnocení zjištěných poznatků a významu dané školy takřkajíc mimo daný čas a prostor, tj. bez jakékoli komparace v rámci daného místa, příslušného typu škol a dobového školského systému.

Přitom však důsledné a komplexní poznání všech stránek činnosti školy včetně skladby (sociální, teritoriální, národnostní aj.) a mobility jejich učitelů a žáků umožňuje hlubší vymezení sociální role a společenského zakotvení dané vzdělávací instituce i jejího vztahu k hostitelskému městu a regionu, osvětlení role jejich učitelů v životě města i jeho širšího zázemí – včetně jejich aktivit společenských, kulturních, osvětových atd. Velmi důležitý aspekt představuje sledování mobility studentů po skončení studia, zda zůstávali ve svém regionu/městě či se tam po dalších studiích vraceli a napomáhali tak, ať již jako úředníci, učitelé nebo místní politici jeho dalšímu rozvoji.

Především v menších městech představovaly školy, a zejména gymnázia, nejen významná vzdělávací střediska, ale zároveň se stávaly centry kulturního a společenského života, což jim propůjčovalo výrazný punc výjimečnosti, a města jim na oplátku zpravidla věnovala odpovídající a všestrannou pozornost. A to včetně okázalosti a monumentálnosti celé řady školních budov, jež se staly i jednou z dominant svých měst či obcí. Nikoli náhodou tak druhá polovina 19. a první polovina 20. století přinesla rozmach školního stavitelství – tato „éra školních paláců“ se nesla nejprve v duchu historizujících slohů a na přelomu století i secese, jež v meziválečném období vystřídal nejprve monumentální tzv. „národní sloh“ a posléze i funkcionalismus.¹⁷

To vše samozřejmě znamená mj. podstatné a časově náročné rozšíření pramenné základny. Vedle pramenů, primárně spjatých s činností daných škol a příslušných místních i centrálních školských úřadů, jako jsou výroční zprávy, studijní programy, školní kroniky, studijní katalogy a matriky studentů, různé zprávy a hlášení, zápisy z porad a schůzí, školní předpisy a normy, almanachy a jubilejní sborníky, školní časopisy atd., je sem třeba zahrnout též studium místního tisku, městských kronik, zápisů z jednání zastupitelstev,

Brněnský alumnát. Výchova a vzdělávání duchovenstva v Brně v letech 1807–1950, Brno 2007; Anna KOHOUTOVÁ, *125 let gymnázia v Třeboni 1868–1993*, Třeboň 1993; Vratislav KOZÁK – Ladislav KONOPÁČ – Josef LHOŤAN – Vladimír MIKEŠ, *Almanach školy 1952–2017. Střední odborná škola a Střední odborné učiliště Mladá Boleslav. Jičínská 762, Mladá Boleslav 2017*; Jana PULCOVÁ, *100 let Schwarzenberské mateřské školy v Hluboké nad Vltavou*, Hluboká nad Vltavou 1993; Helena SMĚŘÍČKOVÁ (ed.), *První české dívčí gymnázium, 1890–1990. Sborník k 100. výročí založení*, Praha 1990.

¹⁷ Blíže k tomu Zdeněk LUKEŠ, *Škola jako budova a symbol od konce 19. do poloviny 20. století*, in: Škola a město. Sborník příspěvků z konference Škola a město, Documenta Pragensia 11, 1993, s. 76–81; Milan HLAVÁČKA, *Svatost školy obecní*, in: Mezinárodní konference Všeobecné vzdělávání pro všechny, Praha 2004, s. 171–176; Jan ŠIMEK, *Historie školních budov. Od tereziánských reforem po současnost*, Praha 2016.

písemnosti různých spolků, organizací i politických stran, dochovaných pamětí, deníků či korespondence učitelů a absolventů těchto škol atd. S tím pochopitelně souvisí i potřeba kombinovat pohled tzv. „velkých“ a „malých“ dějin, tj. v našem případě se jedná např. o školskou politiku státu a zavádění školských zákonů a reforem, resp. o jejich aplikaci v rámci konkrétního regionu, města i školy včetně dopadu na práci a život tamních učitelů, žáků i jejich rodin atd. Tato změna měřítko či úhlu pohledu zprostředkovává nejen detailnější pohled na probíhající souhrnné (celozemské) procesy, ale též odkrývá odlišnosti a specifika těchto dějů v konkrétních oblastech i sítě vzájemných vztahů místních aktérů a mj. tak umožňuje lepší pochopení studovaných událostí.

Působení vzdělávacích institucí v jednotlivých regionech tak na jedné straně respektuje rozhodnutí centrálních školských úřadů a jimi vydávané normy i nařízení, na straně druhé však jejich charakter a činnost do značné míry ovlivňují některá místní specifika daná zeměpisnou polohou a rázem krajiny, hustotou osídlení, národnostním i náboženským složením obyvatelstva, ekonomickou vyspělostí atd. Tyto skutečnosti, které nejsou z celozemské perspektivy vždy zřetelné, ale pro danou oblast jsou důležité, dobře ilustruje například vývoj v jižních Čechách od poloviny 18. století, kde vedle všech výše uvedených místních specifik lze uvažovat i o dalším faktoru důležitém pro vymezení regionu – tentokrát kulturním, úzce spjatém právě s charakterem a podmínkami rozvoje školství na jihu Čech.¹⁸

Jak již bylo uvedeno výše, regionální výzkumy představují důležitou součást poznání minulosti. Jejich poznatky nejenže vhodně doplňují a korigují závěry celkových zpracování, ale – a to především – vytvářejí též nezbytné předpoklady k vytvoření tolik potřebné syntézy. Toto konstatování se bezesbýtku vztahuje i na výše uvedenou připravovanou syntézu dějin školství a vzdělanosti v českých zemích v rámci tematické řady Velkých dějin zemí Koruny české nakladatelství Paseka. Připravovaný svazek přinese syntetizující přehled vývoje a proměn školství a vzdělanosti v českých zemích, resp. v Československu v rozsahu daném současným stavem poznání od středověkých počátků až do roku 2004.¹⁹ Základní osu výkladu tvoří rozvoj školství a vzdělanosti v Čechách a na Moravě (doplňný o zachycení situace ve vedlejších korunních zemích, na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině). Červenou nití výkladu představují moderně, v širokém pojetí chápané dějiny školství; odpovídající důraz je však položen i na oblasti, které jsou z hlediska rozvoje vzdělanosti též důležité, jako je rozvoj vědy a vědění na školách i mimo ně či rozkvět knižní kultury (tj. knihtisk, knihovny, čtenářské kluby, spolky, časopisy, noviny a další média napomáhající šíření poznatků a znalostí). Nechybí zde ani zřetel ke školní každodennosti a pochopitelně ani výše uvedená kombinace lokálního a obecného pohledu.

¹⁸ Charakteristiku jižních Čech podává např. Milan KRÝDL, *Pokus o vymezení užšího jihočeského regionu*, JSH 48/4, 1979, s. 269–273; ke kulturnímu vymezení jihu Čech blíže Miroslav NOVOTNÝ, *Südböhmen's Genius loci. Inspirator für tschechische Kunst und Wissenschaft*, in: Helmut Renöckl – Tomáš Machula (edd.), *Zukunftsregion Südböhmen: Mitteleuropa. Dimensionen menschenwürdiger Regionalentwicklung*, Budweis – Linz – Passau 2004, s. 188–194; TÝŽ, *A Long Way to Establish University of South Bohemia. The Tradition and Roots of University Education in South Bohemia* (v tisku); M. NOVOTNÝ a kol., *Dějiny*.

¹⁹ Tedy do data vstupu Česka do Evropské unie a do přijetí dvou školských norem, tj. Školského zákona č. 561/2004 a Zákona o vysokých školách č. 111/1998, jež znamenaly definitivní legislativní rozchod s předchozí érou socialistické školy.

Schule – Stadt – Region.

Die regional orientierte Forschung zur Geschichte des Schulwesens und der Bildung in den böhmischen Ländern nach 1989

ZUSAMMENFASSUNG

Das Geschichtsstudium des Schulwesens zählt bereits seit Mitte des 19. Jahrhunderts zu den traditionellen Fächern der tschechischen Historiographie. In der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts überschritt die tschechische Forschung allmählich die Grenzen der traditionell verstandenen Geschichte des Schulwesens hin zu einer modern konzipierten Geschichte der Bildung. Der vorliegende Beitrag befasst sich sowohl mit den Veränderungen in der tschechischen Forschung zur Geschichte des Schulwesens und der Bildung als auch – und vorrangig – mit regional orientierten Untersuchungen und ihren Ergebnissen (Büchern, Zeitschriftenartikeln, studentischen Qualifikationsarbeiten) der letzten Zeit. Regional orientierte Untersuchungen zur Geschichte des Schulwesens können bei uns auf eine lange und reichhaltige Tradition zurückblicken, die von Lehrern an konkreten Schulen, Museumsmitarbeitern, Archivaren, Historikern sowie Hochschulpädagogen und Studenten erfolgreich gepflegt wurde. In den letzten drei Jahrzehnten entstanden somit zahlreiche Arbeiten, die sich mit der Entfaltung des Schulwesens, einem bestimmten Schultyp oder mit Studenten und gebildeten Schichten in einer konkreten Region befassen. Die Beiträge zur Geschichte der Bildung sind in der Regel auch Teil der Geschichte der entsprechenden Städte oder der betreffenden Regionen. Die regionale Perspektive auf die Geschichte des Schulwesens und der Bildung wird auch von Bearbeitungen einiger historischer Zeiträume oder Ordensgemeinschaften, die sich schulisch betätigen, akzentuiert, ebenso wie von genderorientierten Abhandlungen oder Beiträgen zu Persönlichkeiten aus den Reihen lokaler Pädagogen. Am meisten jedoch konzentrieren sich die Autoren auf eine konkrete Bildungseinrichtung wie Mittel- oder Grundschule.

Die regionalen Untersuchungen stellen einen wichtigen Bestandteil unserer Kenntnis der Vergangenheit dar, vermitteln nicht nur detailliertere Einblicke in laufende allgemeine Prozesse, sondern legen auch die Unterschiede und Spezifika dieser Prozesse in den entsprechenden Regionen und dem Beziehungsnetzwerk der örtlichen Akteure frei, wodurch sie unter anderem ein besseres Verständnis der untersuchten Ereignisse ermöglichen. Die Ergebnisse derartiger Untersuchungen ergänzen auf geeignete Weise die Schlussfolgerungen komplexer Bearbeitungen und schaffen gleichfalls die unerlässlichen Voraussetzungen für eine notwendige – und bislang fehlende – modern konzipierte Synthese einer Geschichte des Schulwesens und der Bildung in den böhmischen Ländern.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Miroslav Novotný

Ústav archivnictví a pomocných věd historických,

Filosofická fakulta Jihočeské university v Českých Budějovicích

miroslav@volny.cz